

ההדרה מבית הכנסת בעידן הקורונה תגובה לפסק הלכה מהגאון ר' משה שאול קליין שליט"א

לפני חודש, בשלהי שנת תש"פ, פורסם פסק הלכה בקשר להתפשטות נגיף הקורונה מאת הגאון ר' משה שאול קליין שליט"א, מחשובי הפוסקים בעיר תהילה בני ברק, שכותרתו "בואו שערי בתודה". (הנה קישור) מטרתו היא להעמיד הדרכה מפורטת על "איך צריך להיות ההנהגה בענין תפילה בציבור ובענין לימוד התורה בישיבות וכוללים ובתי חינוך [בעידן הקורונה]". לאחר דיון ארוך ומפורט מגיע הרב קליין למסקנה: "יש חיוב לפתוח את הבתי כנסיות ובתי מדרשות ובתי חינוך ישיבות וכוללים" (ההדגשה במקור). המניע לכתיבת תשובה הלכתית בנושא הוא המחיר הרוחני האסטרונומי שלדעתו גבתה המגיפה מהציבור החרדי. דבריו נכתבו אחרי סגר ממושך בארץ, שלפי דעתו גרם נזק רוחני עצום לקהילה החרדית. הוא מתאר את המציאות בצבעים קודרים: "המצב כהיום שזה חצי שנה שיש ביטול בתי מדרשות ובתי כנסיות ... ויש ירידה גדולה ברוחניות בהרבה מצעירי הצאן ... ותורה מה תהא עליה". המחיר הכבד האיץ בו לברר אם אכן על פי ההלכה סכנת הנגיף מחייב אנשים להדיר רגלם ממקומות ציבוריים המיועדים לתורה ולתפילה, כמו ישיבות, בתי כנסיות ובתי מדרשות, מקומות שעל פי המומחים פוטנציאל ההידבקות בהם גבוהה מאוד.

מתוך דיון ארוך יחסית הוא מסיק שעל פי ההלכה חשש סכנת נפשות אינו הצדקה להימנע מהתקהלויות במקומות המוקדשים לתורה ולתפילה. אשר על כן הוא מצהיר שהציבור החרדי "צריך לאזור כגיבור חלציו ולעמוד בשער שערים המצויינים בהלכה ולצעוק 'מי לה' אלי' לקיים מ"ש חז"ל (ברכות דף ס"ג) אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה, ואינו מתפחד לישב באוהלה של תורה כמימים ימימה ... וכן צריך לפתוח שערי תפילה להתפלל כראוי ... ולא להתפלל ברחובות קריה".

מסקנתו בנויה על שתי טיעונים.

(א) טענה הראשונה והעיקרית היא שעושי מצווה מוגנים מסכנה בשעת עשיית מצווה, ובטוחים הם שלא יקרה להם אסון כלשהו. בחז"ל ובפוסקים הניסוח הוא: "שלוחי מצוה אינן ניזוקין", או "מצוה מגנא ומצלא".

מקור הטיעון הוא בגמרא במסכת פסחים (ח.). לפי הגמרא שם, החשש של עקיצה על ידי עקרב אינו סיבה לפטור מישהו מחובתו לבדוק חמצו בערב פסח. אם יש למישהו חמץ טמון תחת גל של אבנים הוא חייב לחפש אחריו, גם כאשר הוא חושש מעקרב המסתתר בגל ("שדרכם לימצא באשפות וגליון" - רש"י שם) וכשהוא מחפש את החמץ העקרב ישכנו. הסיבה שחשש נשיכה על ידי העקרב אינה הצדקה להימנע

מהמצוה, לפי הגמרא, היא משום ששלוחי מצוה אינן ניזוקין. (אכן למסקנת הגמרא כשיש חשש לעקיפת נחש אין חיוב להסתכן, אבל זה משום סיבה צדדית, ואילו הרעיון ששלוחי מצוה אינן ניזוקים לא נדחה.)

הרי, כתב הרב קליין, דברי הגמרא ברורים ובלתי משתמעין לתרי אנפי. כשעל אדם מוטל חיוב לקיים מצוה וקיומה כרוכה בסכנת נפשות, אין החשש לסכנה פוטר מלקיים את מה שהוא חייב בו, היות שאין על מה לחשוש. מובטח הוא ששום דבר לא יקרה, כיון ששלוחי מצוה אינם ניזוקין.

אם כן, הכי נמי הכא. אף שהמגפה עדיין משתוללת, מותר לחזור לספסל הלימודים בישיבה כדי ללמוד תורה או לבית כנסת כדי להתפלל תפילה בציבור כדבעי. אין לחשוש שההתקהלות תגרום להם נזק כלשהו; הרי שלוחי מצוה אינם ניזוקין.

בהמשך הסוגיא הגמרא מסייגת את כוחה של מצוה להגן מסכנה, שבמקום ששכיח היזק אין המצוה מגינה. ואולם עדיין מותר לחזור לבית הכנסת או לבית המדרש, היות שלדעת הרב קליין נגיף הקורונה "בודאי מקרי לא שכיח היזקא." כיון שרובם מאלה שמתו כבר היו חולים שכל פגע יכול לערער בריאותם, והשאר הבריאו, רובם החלימו לגמרי ויש מיעוט קטן מהם שנשארו חלשים." (הנחה עובדתית בעייתית, ואכמ"ל. אבל תגובתי תתמקד רק בפן ההלכתי, לא העובדתי.)

זו טענתו הראשונה והעיקרית, אבל הוא מבסס את גישתו המתירה להתעלם מהסכנה בטענה נוספת.

ב) טענתו השנייה היא שאפילו לו יהי שאכן ישנה סכנה בהתקהלות, מכל מקום מותר להתעלם מהסכנה ולהקהל בבתי כנסיות וישיבות, כיון שמדינא, לפי הרבה פוסקים, מותר לו לאדם ליהרג כדי לא לעבור על כל אחת ממצוות התורה, כולל לימוד תורה או תפילה בציבור. לפי פוסקים אלו, ההבדל בין עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכת דמים לשאר כל התורה, הוא שבשלוש החמורות אדם חייב ליהרג ובשאר כל התורה אינו חייב ליהרג, אבל מרצון מותר לאדם ליהרג ולא לעבור על כל מצוות שבתורה -- ואפילו על מצוה דרבנן. הוא מוסיף שגם אלו הסוברים שאסור ליהרג על שאר מצוות, היינו כשוודאי יהרג אבל כשהוא רק ספק אז כולי עלמא מודים שמותר לו לאדם להחמיר על עצמו ולקחת סיכון. וכיון שלדעתו המצב הנוכחי מהווה רק ספק סכנה, הרי שלכולי עלמא מותר ליהרג בשביל לימוד תורה בישיבה או תפילה בציבור בבית הכנסת. לכן, אם מישהו מוכן לסכן את עצמו כדי שיוכל ללמוד תורה או להתפלל כדבעי, הדבר מותר.

טיעונים אלו מהווים הבסיס לטענתו ש"יש חיוב לפתוח את הבתי כנסיות ובתי מדרשות ובתי חינוך ישיבות וכוללים".

אולם, לענ"ד, אחרי בקשת המחילה כראוי וכיאות לגדול בתורה כמוהו, דבריו אינם נכונים: איבעית אימא סברא, איבעית אימא קרא.

סברא

אפילו אם תתקבל הנחתו, שאכן לעולם אין על העוסק במצוה לקחת בחשבון את האפשרות של סכנה, או משום שהוא מוגן או משום שזכותו למסור נפשו, עדיין רחוקה הדרך מהמסקנה שמותר להתקהל בבתי הכנסת. שהרי לכל היותר רשאי אדם להחליט על גופו ולבחור בדבר סכנה המסכן רק את עצמו ולא שום אדם אחר. אבל הרי כאן, יחיד שבחר להתעלם מהנחיות החוק אינו חי בבועה, אלא בחירתו תשפיע על אחרים הבאים בקשר עמו והם הרי עלולים להיפגע מהנגיף. "שלוחי מצוה אינם ניזוקים" אינה כרטיס ביטוח בשבילם כיון שהם אינם עוסקים במצוה בעצמם. כן הדבר גם לגבי ההיתר ליהרג. החשש פה אינו רק שהיחיד שחוזר לישיבה או לבית הכנסת ייהרג. אם החוזר יידבק בנגיף, הוא עלול לחזור ולהדביק מישהו אחר שאולי ייהרג, וזאת לא זכותו. אין זכות לאדם להסכים שמישהו אחר ייהרג.

קרא

אמת, המושג "שלוחי מצוה אינם ניזוקים" קיים כמושג הלכתי, גם בחז"ל וגם בפוסקים. כל המעיין בחז"ל או בספרי ההלכה נתקל בדוגמאות אין ספור, שבהן קיום איזשהו הלכה עלולה לסכן את המקיימו, ובכל מקרה ההכוונה היא כן לקיים את המצוה ולא לחשוש מהסכנה, כי לדברי הפוסקים המקיים מצוה לא יקרה לו שום דבר, שהרי שליחי מצוה אינם ניזוקים. אשר על כן, הנסיון של הרב קליין להחיל את המושג במצב שלנו מובן ותואם באופן כללי את הדרך שבה הפוסקים השתמשו בה.

דא עקא, כל מי שקורא את הדברים יתקשה שלא לחשוב על דברי הברייתא במסכת סוטה (כא.), הקוראת לתנאים, אלו הפוסקים מתוך משנתו, "מבלי עולם". הפוסקים מתוך משנתם הם מבלי עולם משום "שמבלין עולם בהוראות טעות דכיון דאין יודעין טעמי המשנה פעמים גורמין שמדמין לה דבר שאינו דומה" (רש"י שם, ד"ה שמורין הלכה). דברים ברוח דומה וביותר חריפות כתב גם הר"י מיגאש כלפי אלו הפוסקים הלכה ישירות מתוך הגמרא בלי לעיין מקודם בפוסקים ומפרשים (סימן קיד):

ואותם שמדמים להורות מעיין ההלכה ומחוזק עיונם בתלמוד הם שראוי למנעם מזה לפי שאין בזמננו זה מי שיהי' ראוי לכך ולא מי שהגיע בחכמת התלמוד לכלל שיורה מעיונו מבלי שיעמוד על דעת הגאונים ז"ל... כבר באו לידי תשובות קצת אנשים בדברים שהורו בהם והם חושבים שהורו כדין ושהוא ברור כשמש והם טעו בהוראתם ותלו הדבר ההוא אל מקום בלתי מקומו ולמדו הדין ממקום שאין לתלמוד אותו ממנו וכבר היה בין הדבר שדנו בו ובין ההלכה שנתלו בה לאותו הדין חילוק דק ודקדוק נעלם ונסתר ולא הרגישו בו והיו לוקחים ההלכה בכללה כפשטה ולא הרגישו בחילוק הדק שבה ומדמין הנדון שלהם לה ואינם מרגישים בחילוק הדק שביניהם.

חוששני שמוצדק להפנות את דברי רש"י והר"י מיגאש כלפי תשובה דנן. הרב קליין מצטט את המושג "שלוחי מצוה אינן ניזוקים" באופן ערטילאי, מנותק, ישירות מהגמרא, תוך שהוא מתעלם כליל מהמורכבות שהתפתחה ביחס למושג במשך השנים. ההצגה השטחית מטעה וההטעיה מתבטאת בשני כיוונים:

(א) לא ברור כלל שכל הפוסקים מסכימים שעוסק במצוה כלשהי יכול להתעלם מסכנה פוטנציאלית כיון שהקב"ה ישמור עליו ולא יתן לו להינזק. הלא הרעיון הוא רעיון תיאולוגי נועז שעומד בסתירה בולטת לכמה עקרונות הלכתיים חשובים אחרים, כמו "וחי בהם", פיקוח נפש דוחה כל התורה, אין סומכין על הנס, ועוד. ואף שאפשר לפשר בין הדברים וליישבם באופן שהמושגים לא יסתרו האחד את השני, אין ספק שבמשך השנים היו כאלו שדחו את הרעיון ששלוחי מצוה אינן ניזוקים מההלכה, משום שהוא עומד בסתירה גלויה לכמה מושגים הלכתיים מובהקים. יתר על כן, עד כמה שידי מגעת לא מצאתי אף פוסק שיקבע את המושג כשלעצמו להלכה. ברוב הפעמים הרעיון מוזכר כסניף לאיזשהו נוהג או הלכה, אבל לא מצינו אף פעם שפוסק יקבע את המושג כשלעצמו כהלכה שחלה בכל מקום ובכל זמן.

בנוסף, כל מעיין שם לב שמספר הפעמים שהראשונים משתמשים במושג הוא מעט יחסית למספר הפעמים שהרעיון מופיע כמושג הלכתי בדברי האחרונים. לכן לא ימלט שהמושג כרעיון הלכתי אינו דברי הכל. סביר מאוד שיש בין הפוסקים כאלו שאינם מקבלים את המושג להלכה ומוטל על הרב קליין לברר זאת. היות שהמושג לא נקבע להלכה באופן רשמי בשום מקום, חובת ההוכחה עליו: הוא חייב להוכיח שאכן רוב ככל הפוסקים הסכימו שאפשר לסמוך על הרעיון למעשה, ואם אכן יש דעות בפוסקים שדוחות את המושג, מנא ידעינן שצדקו אלו שכן מאמצים את המושג להלכה.

(ב) והעיקר: מתודת הדיון בתשובה דנן היא "הוראה מתוך המשנה", שכפי שראינו הר"י מיגאש מבקר בחריפות. כדאי לצטט שוב כמה משפטים מדבריו הנ"ל: "וכבר היה בין הדבר שדנו בו ובין ההלכה שנתלו בה לאותו הדין חילוק דק ודקדוק נעלם ונסתר ולא הרגישו בו והיו לוקחים ההלכה בכללה כפשטה ולא הרגישו בחילוק הדק שבה ומדמין הנדון שלהם לה ואינם מרגישים בחילוק הדק שביניהם". עכ"ל ט. ברור לכל מעיין בסוגיא שבמשך השנים הפוסקים פיתחו משמעותית את משמעות המושג ששלוחי מצוה אינם ניזוקים. לפעמים אכן הרחיבו את החלת המושג אבל ברוב המקרים עשו את ההפך, הם צמצמו את המושג. לכן פלא עצום שהרב קליין העלים עין לגמרי מכל אותם החילוקים. בפרט מצער הדבר כיון שהחילוקים הם מאוד רלוונטים לנושא שלנו, עם השלכות ישירות על השאלה שהתשובה דנה בה.

הנה רשימה קצרה של חילוקים ודיונים בחז"ל ופוסקים שחשובים לנידון, שבלעדיהם אי אפשר ואולי אפילו אסור לפסוק בשאלה כל כך הרת עולם כמו שלנו:

(א) הסוגיה בפסחים (קטו.) לגבי טבילת מרור בחרוסת משום קפא. "ברוב ירקות אין בהם קפא ... ומשום סכנה דקפא חיישינן למיעוטא וצריך חרוסת" (תוספות שם, ד"ה קפא). כאן הרי מדובר במצוה, ומכל מקום חשו חז"ל לסכנה אף שהוא רק מיעוטא, ולא סמכו על הא דשלוחי מצוה אינם ניזוקין.

וברא"ש (שם, הלכה כה) בשם רבנו יונה: "דטיבול ראשון אינו לחיוב אלא להיכירא בעלמא ורגילין כל השנה שאוכלין חזרת בלא חרוסת ואינם חוששים לקפא גם עתה נמי לא חשו חכמים אם יאכלוהו בלא חרוסת כמו שעושין בשאר ימות השנה אבל טיבול שני שהוא של מצוה הזהירו חכמים שלא יהא בו חשש סכנה". דברי רבנו יונה הם סתירה מפורשת לגישת הרב קליין. דווקא משום שאכילת מרור היא מצוה חשו חכמים לסכנה.

רבנו יונה אינו היחיד לבטא רעיון זה שבמצוה יותר יש לחוש משום סכנה. כדבריו נמצא בלקט יושר (ועוד פוסקים), המספר על רבו (הלכות חנוכה) ש"בבית הנכרי מדליק רק נר אחד ושמם אחד אעפ"י שאין הגוי מקפיד על ב' או על ג' נרות שמא אחת למאה פעמים שתבא סכנה ממנו כלומר תתלקח שריפה ויהיה גנאי למצוה וראיה מחסה בליל פסח שאוכלים עם חרוסת משום קפא ובכל השנה אוכלים אותה בלא חרוסת".

(ב) יש מחלוקת עצום בין האחרונים אם יש חיוב יבום באשה קטלנית, או שחשש הסכנה בנישואי קטלנית פוטר את האח החי מהמצוה. ראשי המתדיינים הם הנודע ביהודה (אבן העזר קמא סי' י) והחכם צבי (סי' א). הנודע ביהודה מחייב, כיון ששלוחי מצוה אינם ניזוקים, והחכם צבי פוטר. ואף על גב דקטלנית הוה רק ספק שכיחא היזקא, כתב החכם צבי, "ספק סכנתא לחומרא". ברור שלפי החכם צבי יהא אסור להתקהל בבתי כנסיות ובתי מדרשות, אפילו אם נקבל את הנחת הרב קליין שהנגיף אינה בגדר שכיח היזקא.

(ג) יש אחרונים המחלקים בין סכנה סגולית, כגון שדים, לבין סכנה טבעית, כמו חולה ודכוותיה. לדעתם, עשיית מצוה שומרת רק מסכנות סגוליות, לא טבעיות. (ראה לדוגמא: בית שערים, יו"ד שמד; דברי מלכאל, חלק ב סימן נג; שדי חמד, מערכת ש אות נח-וכדרכו בקודש נשא ונתן בדבר הרבה, עיי"ש.) הקרונה היא סכנה טבעית, ולפי האחרונים הנ"ל לא נאמר בהו שלוחי מצוה אינם ניזוקין.

(ד) דעת הגאון בעל שם אריה (יו"ד סי' כז) דשומר מצוה לא ידע דבר נאמר רק למי שכוונתו שלמה לשם שמים, וכן הוא במהרש"א (שבת סב.) ובשואל ומשיב (מהדו"ת חלק א' סי' יד).

העולה מכל הנ"ל הוא שבניגוד להצעת הדברים בתשובת הרב קליין, העיקרון ששלוחי מצוה אינם ניזוקין אינו כלל כללי שנכון בכל מקרה, אלא יש המון עקולי ופשוטי בדבר. לכן, להחיל את הרעיון ביחס לנגיף אינו פשוט כל כך. אי אפשר להחיל את הרעיון למקרה דידן בלי להחליט מקודם הלכה כמי לגבי כל המחלוקות שהצעת. גם, איידי שבדיני נפשות עסקינן, במקרה של ספק הלכה כמי עלינו לנקוט לחומרא ולא לסמוך על העיקרון שהמצוה תגונן על עושיה מפני הסכנה, כיון שספק נפשות לחומרא.

בשולי הדברים אציין בקיצור עוד הערה קטנה. כחלק ממכלול ההיתרים שעליו סומך הרב קליין הוא מציין לדברי ספר חסידים (סי' תשפז) ש"אדם מחמיר על עצמו בתפילה אע"פ שמסתכן בנפשו בטוב עושה". היינו שמותר לאדם לסכן נפשו לצורך איזו חומרא בתפילה. אבל, כפי שציין הרה"ג ר' ראובן מרגליות בהגהותיו שם, דברי ר' יהודה החסיד בסימן תשפז סותרים דבריו במקומות אחרים (עי' סימנים ריט, שמא, ותתקנה). אי אפשר אפוא לסמוך על דבריו כאן בלי להתייחס גם למה שכתב להיפך במקומות אחרים.

מסקנה

קשה לייסד היתר להתקהלות לצורך מצוה על סמך הכלל ששלוחי מצוה אינם ניזוקים:

(א) לא ברור אם אכן כך הלכה.

(ב) אפילו אם אכן ההלכה נפסקה כך, הרי הפוסקים צמצמו מאוד את החלת הרעיון למעשה. ברור שלפי התנאים שהציבו אי אפשר להתיר הסתכנות בקורונה על סמך המושג ששלוחי מצוה אינם ניזוקין.

(ג) גם אם נוכיח שמותר ליחיד לסכן עצמו לצורך מצוה, או משום שהמצוה מגינה או משום שמותר לאדם למסור נפשו על כל מצוה, הדין שלנו הרי אינו רק על היחיד. בחירת היחיד תשפיע ישירות על אחרים שאינם מוגנים על ידי המצוה.

(ד) מלבד זאת, כל הדין מתחיל בהנחה שחשש הדבקה מקרי לא שכיחא הזיקא, אבל הנחה זו נדחית על ידי רוב מומחים במחלות מדבקות.

מחמת כל הנ"ל ברור לי שהוא איסור מוחלט לחזור לבתי כנסיות ובתי מדרשות לפני שנמגר את הנגיף, והחוזרים בלי שמירה על הנחיות המומחים דמם של ההרוגים והפצועים בראשם. וכשם שקיבלנו שכר על הדרישה כך בלי ספק נקבל שכר על הפרישה. והקב"ה ישלח מהרה רפואה שלמה לחולי עמו ולחולי כל יושבי תבל.

חלק ב': אשנה פירקא דא

אחרי כתבי כל הנ"ל שיתפתי דברי עם כמה ממכירי הדוגלים בגישה אדישה כלפי הנחיות המומחים למיגור המגפה. בעיקרון הצדיקו את הביקורת על דברי הרה"ג ר' משה שאול, אבל מכל מקום לא שינו את עמדתם. הם הסכימו שהחלת המושג שלוחי מצוה אינם ניזוקין למצב הנוכחי אכן מוטעית, וגם קיבלו טענתי נגד החלת ההיתר ליהרג ולא לעבור למקרה שלפנינו, אבל מכל מקום עמדו איתן בגישתם האדישה, תוך הסתמכות על מקורות משלהם. הם הפנו אותי לדברי שו"ת הרמ"א (סי' כ), משך חכמה (סוף פרשת תרומה) וקובץ שיעורים (כתובות, אות רעז), שמשמע מדבריהם שאכן אין לחוש לסכנת נגיף, ובפרט כאשר שמירה על ההנחיות כרוכה בביטול תורה. אחרי עיוני ברי לי שהפנייה למקורות אלו כהצדקה להתעלמות מההנחיות בלתי מוצדקת.

הרמ"א

הרמ"א (שו"ת סי' כ) מזלזל בכל המושג של "הידבקות" במחלה, כיון שלדעתו זה פגיעה במידת הבטחון. לדעתו, מי ששלם באמונתו יודע שאין למחלה או מגיפה אפשרות עצמאית להכאיב או להזיק אנשים, הקב"ה ממית ומחיה, מחליא ומרפא.

הרמ"א שם נשאל אודות "ראובן שהשכיר ביתו לשמעון לזמן אחד שידור אצלו בביתו, ונגמר קנין השכירות כמנהג העיר שלא היה אחד מהן יכול לחזור, וקודם כניסת שמעון לבית חלתה אשת שמעון חולי הקדחת שקורין גע"ל זוכ"ט בל"א ל"ע. ובהגיע זמן כניסת שמעון לחדרו ראובן מעכב עליו באמרו שאדעתא דהכי לא השכיר לו ביתו, שיקבל אצלו אשתו החולנית חולי כזה שהוא חולי מתדבק. וע"י אונס זה רוצה ראובן לחזור משכירותו ולא רצה לקבל שמעון בביתו." עיקר השאלה היה אם משכיר יכול לחזור מהחווזה, כשאשתו של השוכר חלתה במחלת הצהבת אחרי שהשוכר עשה קניין כ"מנהג העיר, אבל לפני שעבר לגור בדירה עם אשתו.

לאחר דיון ארוך וממצה הסיק הרמ"א שאין המשכיר יכול לחזור בו מכוח שתי טענות שונות, אחד הלכתי ואחד תיאולוגי. הלכתית, טוען הרמ"א, מנהג המקום קובע תוקפו של קניין שכירות, "כל דיני שכירות תלויין במנהג", וכיון שקניין השכירות נעשה בהתאם לכללי הקניין אין המשכיר יכול לחזור בו, אפילו במקרה של אונס, שאשת השוכר חלתה במחלה מדבקת.

בנוסף, טוען הרמ"א, תיאולוגית אין שום הצדקה לבטל קנין מחמת חולי כמו צהבת משום "שאינו אונס שראוי לחזור בגינו. כי מה שאומר שהוא חולי מתדבק כולו הבל ומי שלבו נוקפו אומר כן, כי השם יתעלה הוא המוחץ

והרופא. ואם היה כדברי המשכיר בטל כל דיני ביקור חולים כי לא מצינו בשום מקום שחלקו בין הולי מתדבק לשאינו מתדבק חוץ מלענין בעל ראתן דאסרו לישיב בצלו."

הרי שלפי הרמ"א אין לפחד ממחלה מדבקת וגם לא להישמר ממנה, להפך, רתיעה מקרבה לחולה כזו היא חסרון באמונה "בשם יתעלה...המוחץ והרופא."

אבל, כד מעיינין בדבר מתברר שבשום פנים ואופן אפשר לסמוך על רמ"א זו כדי לזלזל בהנחיות. איבעית אימא קרא, איבעית אימא מציאות היסטורית.

איבעית אימא קרא: האחרונים דחו פה אחד את דברי הרמ"א מהלכה. ראש וראשון משום שזה סותר דברי עצמו במפה (יו"ד קט"ז סעי' ה). שם כתב הרמ"א "שיש לברוח מן העיר כשדבר בעיר ויש לצאת מן העיר בתחילת הדבר ולא בסופו וכל אלו הדברים הם משום סכנה ושומר נפשו ירחק מהם ואסור לסמוך אנס או לסכן נפשו בכל כיוצא בזה". לדבריו, לא רק שמותר לברוח ממקום ששולט בה מחלה מדבקת ההורגת אנשים, יש גם חובה לברוח ואסור להישאר ולסמוך אניסא. ביטחון בה' באופן זה הוא ביטחון אסור. [עי' בביאור הגר"א שם שציין שלל מקורות לדברי רמ"א אלו, שבמקום סכנה גם הבוטח בה' יכול להינזק. גם רעק"א בהגהותיו שם מציין לדברי רבנו בחיי (במדבר טז:כא) המיישב שאלת ה"ביטחון"; למה אין לסמוך על הקב"ה המוחץ ומרפא? תשובה ברוח דומה לזו של רבנו בחיי כתובה גם בזוהר פרשת וירא (דף קיג.). הזוהר ובעקבותיו מהרש"ל (ים של שלמה ב"ק, פרק ו' סי' כו) מציינים בהקשר זה את הפסוק במשלי (יג:כג) 'יש נספה בלא משפט', היינו ד"מחבלא כיון דשרי הכי נמי עביד לזכאה כחייבא."]

בנוסף לסתירה הפנימית בדברי הרמ"א בין דבריו בתשובה למה שכתב בשו"ע, הרבה אחרונים תמהו או חלקו על דבריו. לדוגמא: בשולחן גבוה (יו"ד של"ה סעיף קטן א) כתב: "ומי שומע לו להכנס בספק נפשות"; בדברי יציב (חושן משפט סי' עט אות לז) כתב: "דברי הרמ"א תמוהים מצד הסברא והמציאות"; בשבט הלוי (חלק ח סי' רנא אות ה) כתב: "דברי הרמ"א צריך עיון רב"; בהגהת מקור חסד לספר חסידים (תרע"ג ד) ציין שדברי הרמ"א נסתרים מדברי הספר חסידים שם; רבים מהאחרונים גם ציינו לדברי הגר"ח פלאג"י בספרו נשמת כל חי (חלק ב סימן מט) שתוקף את הרמ"א בחריפות. גם הציץ אליעזר (חלק ט, סימן יז, פרק ה) תמה על הרמ"א ומציע פתרון לצמצם את דברי הרמ"א למקרה מיוחד של "מחלה מתדבקת של איזה איש יחידי שחלה בה, והאוויר איננו מזוהם עוד, אבל כשהאוויר גם מזוהם אזי גם הרמ"א יודה שאסור ליכנס לסכנה לבקר החולים אלא עליו ליזהר ולהישמר מכל משמר שלא ליכנס אפילו בשטח האוויר המזוהם."

איבעית אימא מציאות היסטורית: כפי שרבים העירו, הרמ"א בעצמו לא בטח בה' כשהוא בעצמו נתקל במחלה. הוא מספר בהקדמה לספרו מחיר יין: "ואני משה בן כבוד אבא מרי המפרנס והמנהיג ישראל שלי"ט הנקרא משה איסרלי"ש מקראקא הייתי בתוך הגולה אשר נתגלינו מעירנו בשנת שי"ו לפ"ק מחמת עיפוש האוויר ל"ע והיינו גרים בארץ לא לנו בעיר שידלו"ב". הרי שבמקרה של סכנה הרמ"א בעצמו לא סמך על הקב"ה "המוחץ ומרפא" אלא עשה השתדלות כדי להינצל.

לכן ברור שבשום פנים ואופן יכולים דברי הרמ"א בתשובה לשמש כהצדקה להתעלם מההנחיות. אין אף פוסק או הוגה דעות הסובר שבמקרה של מחלה מדבקת אין צריכים לעשות כל טצדקי להינצל בדרך הטבע. לסמוך על ביטחון בה' במקרה כגון זה הוא שגוי.

האור שמח והקובץ שיעורים

כאמור, אלו הנוהגים באדישות כלפי ההנחיות, בנוסף לרמ"א, מציינים גם לדברי הגאונים ר' מאיר שמחה מדווינסק ור' אלחנן וסרמן, זכר צדיקים לברכה. שניהם, כנראה, סוברים שבמקרה של ביטול תורה אין לחוש לסכנה, כיוון שהתורה מגנה ומצילה.

האור שמח (סוף פרשת תרומה) כתב: "על תלמוד תורה דרבים צריך למסור עצמו למיתה ולסכן (אולי צ"ל להסתכן) עבור זה. וכעין זה כתוב בקובץ שיעורים (כתובות אות רעז): "דהיכא דשכיח היזקא לא סמכינן אהא דשלוחי מצוה אינן ניזוקין... זהו דוקא בשאר מצוות, אבל לימוד תורה שאני."

הנה כי כן, אומרים אלו הממליצים להתעלם מההנחיות, לפי גאוני עולם אלו אין להקשיב למומחים המדירים אנשים מבתי כנסת ובתי מדרש כדי להצילם מנזק ומחלה. השהייה בבית כנסת ובית מדרש לא תזיק כי התורה הרי מצילה, לפי ר' אלחנן וסרמן, כל תורה, בין של יחיד בין של רבים, ולפי ר' מאיר שמחה הכהן, לכל הפחות תלמוד תורה דרבים. אבל, כמו עם ההפנייה להרמ"א, להצדיק את האדישות בגלל מקורות אלו מוטעה ושגוי.

דברי ר' אלחנן נסתרים מגמרא מפורשת בבבא קמא (סא.): "כך מקובלני מבית דינו של שמואל הרמתי, כל המוסר עצמו למות על דברי תורה אין אומרים דבר הלכה בשמו". דברי הגמרא ברור מללו: אסור לאדם למסור נפשו על דברי תורה, ועונשו של המוסר עצמו הוא שהוא נדחה מחוץ לבית המדרש, "אין אומרים הלכה בשמו". תורתו של אדם פזיז ובלתי אחראי מוכתמת ויותר אין מקומה בין כותלי בית המדרש. לכן, לפי גמרא זו אי אפשר לטעון כמו שטען בקובץ שיעורים באופן גורף, שכל הלומד תורה אינו צריך לחשוש לסכנה משום שיקרה לו נס. האומר ככה נדחה מחוץ לבית המדרש. אכן, גמרא זו היא בעצם הסיבה למה ר' מאיר שמחה הכהן מיתן את גישתו ומתיר להיכנס לסכנה רק בשביל תלמוד תורה דרבים. לדעתו, רק מי שמסכן עצמו בשביל תורתו הפרטית אין אומרים שמועה מפיו בבית המדרש, אבל תלמוד תורה דרבים שאני. כדי למנוע ביטול תלמוד תורה דרבים כן מותר לאדם להכניס עצמו לסכנה. (רעיון מקביל נמצא בגמרא ביומא לח. ולפי הגמרא שם, בניגוד לשער השערים בבית המקדש, שערי נקנור לא היו מוזהבים [כעונש] מפני שנעשו בו ניסים).

למעשה, פוסקי זמננו דחו את דעת שניהם. הגאון ר' שלמה זלמן אוירבך כותב (הליכות שלמה על הלכות תפילה, פרק שמיני, הגהת אורח הלכה אות 17) על דברי הקובץ שיעורים: "נראה דאין זה מוכרח דכללא הוא

דלימוד תורה שאני, דאפשר דהיינו דוקא ריב"ל שידע בעצמו שתורתו לשם שמים לגמרי, אבל לדידן שאין הכוונה טהורה לגמרי, אין לסמוך על כך להלכה". ובשו"ת תשובות והנהגות (חלק ה, חושן משפט סי' שצט-בחלק ה' על מסירת נפש עבור ת"ת דרבים) כתב: "ונראה שהגאון בעל משך חכמה לא נתכוון כפשוטו שמחויב למסור עצמו בשביל ת"ת דרבים, אלא נתכוון שראוי להסתכן במקום שהסכנה אינה קרובה, עבור ת"ת דרבים יותר מכל מצוה אחרת".

(והאחרונים האריכו למעניתם, כל אחד לפי דרכו, איך מתיישבים דברי חז"ל המבקרים את המכניס עצמו בסכנה כדי ללמוד תורה עם המסופר על ר' עקיבא (עירובין כא ע"ב) שמסר נפשו על נטילת ידים. גם ברור דהא דאמרו חז"ל (ברכות סג ע"ב) אין דברי תורה מתקיימים אלא במי שממית עצמו עליה, אינו שייך לענייננו כלל. פשוט שאין הכוונה כפשוטו שהלומד תורה חייב להכניס עצמו בסכנת מיתה או הריגה. אם הוא ימות או יהרג הרי הוא שוב לא יוכל ללמוד תורה. כוונתם רק שהתורה אינה מתקיימת אלא במי שאינו חוסך כל מאמץ פיזי או נפשי כדי שיוכל ללמוד, לא שהלומד צריך ליהרג.)

ספק סכנה

בטרם אכלה לדבר אוסיף עוד נקודה. כפי שהזכרתי בתחילת דברי, הרב קליין אינו מקבל את רמת הסיכון שבפי המומחים. הוא סובר שהם מגזימים ואין כאן סכנה וודאית אלא ספק וחשש של סכנה. לצערי, טענתו חוטאת בכפליים: א) הוא אינו מביא סימוכין לדבריו כלל, ודבריו הם השערה בעלמא. ב) הגמרא ביומא (פג ע"א) והמחבר בהלכות יום הכיפורים (אורח חיים, סי' תריח סעי' ב) מניחים כללי פסיקה המנחים את הפוסק איך לפסוק כשיש ויכוח בין מומחים. אי אפשר סתם ככה לבטל דבריהם במחי יד.

בנוסף, אפילו נניח שקלע אל האמת בהערכת המצב, עדיין אין היתר לזלזל בהנחיות, משום, כפי המבואר בפוסקים, שבמקרה של סכנה אפילו ספק או חשש סכנה דינו כסכנה ודאית. הנה שני פוסקים מני רבים: "אלא וודאי שבכל ספק סכנה אפילו בכל דהו לא הלכו בו חכמים אלא להחמיר ועשאו כודאי" (מהרי"ק שורש ד); "ופירוקא לסכנתא לא עבדינן וכל מה שאתה יכול להרבות ספיקות וספק ספיקות במקום סכנה אזלינן לחומרא וכמו שכתבו הפוסקים ז"ל" (חיים ביד יו"ד סי' כה).

מסקנה

מכל הנ"ל ברור שאלו הממליצים אדישות כלפי הנחיות המומחים אין להם על מה לסמוך כלל. המצדדים באדישות הציעו שלל טענות כדי להצדיק גישתם המזלזלת: שלוחי מצוה אינם ניזוקין, רשות ליהרג ולא לעבור על כל מצות התורה, דברי הרמ"א, משך חכמה, קובץ שיעורים, והטענה שמדובר בספק סכנה. אבל כד מעיינין שפיר רואים בעליל שכל ההפניות וכל הטענות אינן נכונות ובטעות יסודן.

ויהי רצון מלפני אבינו שבשמים לרחם עלינו ועל פליטתנו ולמנוע משחית ומגיפה מעלינו ומעל כל עמו בית ישראל [ומעל כל יושבי תבל] ונאמר אמן.